

GDY KOBIECE W KOŃCU WYBRAŁO SIĘ NA WIECE

obecność kobiet w historii,
literaturze i kulturze

POD REDAKCJĄ
RAFAŁA SOWIŃSKIEGO

Fundacja dd!kk

**G D Y K O B I E C E
W K O Ń C U
W Y B R A Ł O S I Ę
N A W I E C E**

**G D Y K O B I E C E
W K O Ń C U
W Y B R A Ł O S I Ę
N A W I E C E**

O B E C N O Ś Ć K O B I E T W H I S T O R I I ,
L I T E R A T U R Z E I K U L T U R Z E

pod redakcją naukową
Rafała Sowińskiego

FUNDACJA „DZIEŃ DOBRY! KOLEKTYW KULTURY”
Siemianowice Śląskie 2019

RECENZENT

dr Joanna Roś

REDAKCJA NAUKOWA

Rafał Sowiński

© Copyright by Fundacja dd!kk 2019

ISBN: 978-83-955426-1-9 (e-book, PDF)

WYDANIE PIERWSZE

PROJEKT OKŁADKI

Kamil M. Wieczorek

KOREKTA

Zespół redakcyjny

SKŁAD

Zespół redakcyjny

WYDAWCA

Fundacja „dzień dobry! kolektyw kultury”

ul. Lampego 6/8

41-608 Świętochłowice

fundacjaddkk@gmail.com

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
WIZJA „MAŁEJ REWOLUCJI SEKSUALNEJ” W PUBLICYSTYCE ŚRODOWISK RADYKALNEJ PRAWICY DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ Dezydery Barłowski (UJ)	11
PRZEZNACZONA DO SŁUŻENIA POLSCE ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ LAURENCE ALMA-TADEMY Karolina Biedka (UO)	33
GDY W ŻYCIU KOBIETY BEZDOMNEJ NASTĄPI PRZEŁOM – STUDIUM PRZYPADKU Sylwia Bokuniewicz (UWr)	63
CÓRKA, ŻONA, MATKA. ROLE KOBIET W OPOWIADANIU YAMAUBA NO BISHŌ ŌBY MINAKO Joanna Świt (UJ)	93
KTO CZYTA, KTO PISZE? KOBIETY W LITERATURZE I KULTURZE BOŚNIACKIEJ NA POCZĄTKU XX WIEKU Đurđica Čilić Škeljo (Uniwersytet w Zagrzebiu)	111
ARCHETYP KOBIETY DZIKIEJ W <i>POSTRZYŻYNACH</i> BOHUMILA HRABALA Zuzanna Hejniak (UŁ, Koło Naukowe Mitokrytyków)	137
„JESTEŚMY ŻYDÓWKAMI”, CZYLI ODTWARZANIE HERSTORY W LIRYCE GENOWEFY JAKUBOWSKIEJ-FIJAŁKOWSKIEJ Katarzyna Frąckowiak (UŚ)	155
TEORIE EKONOMICZNE KOBIET NA RYNKU PRACY – ZJAWISKO SEGREGACJI ZAWODOWEJ Klaudia Blachnicka (UE w Krakowie)	175
WYBRANE ASPEKTY SŁUŻBY WOJSKOWEJ KOBIET W POLSCE DO 1939 ROKU Żaneta Borowiak (UŁ)	197

TCHNAĆ ŻYCIE W KAMIENI	225
– NORWIDA REFLEKSJA O KOBIECIE Natalia Ciepłińska (UW)	
POSZUKIWANIE TOŻSAMOŚCI KOBIECEJ	247
I WALKA Z MODELEM PRZYJĘTYM W SPOŁECZEŃSTWIE NA PRZYKŁADZIE <i>BIAŁEJ RÓŻY</i> NARCYZY ŻMICHOWSKIEJ Angelika Chrzanowska (UŁ)	
ZRÓŻNICOWANE ASPEKTY KOBIECOŚCI WEDŁUG	263
TEKSTÓW PIOSENEK GRZEGORZA CIECHOWSKIEGO Karolina Czajkowska (UKW)	
OBRAZ KOBIETY – MATKI W SZTUCE LUTERAŃSKIEJ	279
Sara Dąbrowska (UJ)	
ZMIANA SYTUACJI I ROLI MIESZKANEK	305
TRZECIEJ RZESZY W LATACH 1933-1939. PRÓBA ANALIZY PROBLEMU Paulina Fronczak (UŁ)	
KOBIETA W TWÓRCZOŚCI BRUNONA SCHULZA	321
– DEMON CZY MITOLOGICZNE OBJAWIENIE? Paulina Krygier (UŁ)	
MATKA POLKA, GŁUPIA BLONDYNKA, SŁABA PLEĆ	339
– CZYLI WSPÓŁCZESNA KOBIETA W ŚWIECIE STEREOTYPÓW Magdalena Wójtowicz (UG)	
KIM JEST MATKA RYSZARDA LWIE SERCE?	361
LOSY NAJPOTĘŻNIEJSZEJ KOBIETY XII-WIEKU Aleksandra Urbanek (UW)	
MAMA NA ETACIE – WARTOŚĆ PROBLEMATYCZNA	379
Julia Sobczyk (UŚ)	
NIESTAŁA I ZMIENNA KOBIECA MONOPARENTALNOŚĆ	401
JEST – SAMOTNA VERSUS SAMODZIELNA Magdalena Roszak (Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie)	

NOWA KOBIECOŚĆ NA STARYM RYNKU WYDAWNICZYM. KREACJE KOBIET W MODERNISTYCZNEJ LITERATURZE POPULARNEJ NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH ROMAN- SÓW KAZIMIERZA PRZERWY-TETMAJERA ORAZ HELENY MNISZKÓWNY	421
Iwona Przybysz (UW)	
HISZPAŃSKA WOJNA DOMOWA W OBIEKTYWIE: GERDA TARO JAKO POSŁANNICZKA ANTYFASZYSTOWSKIEJ PRAWDY	447
Nina Pałgan (UO)	
WSZYSTKIE KOBIETY STWARZAJĄCE SZYMONA – KILKA UWAG O KOBIECEJ ZMYSŁOWOŚCI W POWIEŚCI KAMIEŃ NA KAMIENIU WIESŁAWA MYŚLIWSKIEGO	467
Anna Mlonka (UŁ)	
POTWORNE, ZWIERZĘCE, KOBIECE – SYRENY. KOBIECO-RYBIE HYBRYDY W KULTURZE DLA NAJMŁODSZYCH NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH	483
Anna Mik (UW)	
IMIONA WALKIRII JAKO PRZYKŁAD WPŁYWÓW GRECKICH W MITOLOGII NORDYCKIEJ?	505
Martina Mandera (UO)	
KLEOPATRA NIEJEDNĄ MA TWARZ – RECEPCJA POSTACI EGIPSKIEJ WŁADCZYNI W KULTURZE DZIECIĘCEJ I MŁODZIEŻOWEJ	547
Agnieszka Maciejewska (UW)	
ŚWIĘTA KATARZYNA ZE SIENY. NIEUGIĘTA MISTYCZKA I BEZKOMPROMISOWY POLITYK	569
Patryk Jadczyk	

KLEOPATRA NIEJEDNĄ MA TWARZ

– RECEPCJA POSTACI EGIPSKIEJ WŁADCZYNI W KULTURZE DZIECIĘCEJ I MŁODZIEŻOWEJ¹

Agnieszka Maciejewska
Uniwersytet Warszawski

Wstęp

Poprzez wiele tekstów kultury z różnych okresów historycznych Kleopatra postrzegana jest często jako piękna, inteligentna, silna kobieta, ale także jako rozkapryszona, władcza i humorzasta osoba. Ponadto jest ona kojarzona jako władczyni, która uwiodła Juliusza Cezara czy Marka Antoniusza. To, jaka jednak była królowa, nie wie nikt. Starożytne nieliczne teksty traktujące o Kleopatrze spisywane były głównie przez starożytnych Rzymian, którzy nie pałali do egipskiej królowej sympatią.² Królowa była często przedsta-

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu „Our Mythical Childhood... The Reception of Classical Antiquity in Children’s and Young Adults’ Culture in Response to Regional and Global Challenges” pod kierunkiem prof. dr hab. Katarzyny Marciniak na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Projekt finansowany jest przez European Research Council (ERC) w ramach European Union’s Horizon 2020 Research and Innovation Programme – European Research Council (ERC) Consolidator Grant (Grant Agreement No 681202). W artykule wykorzystałam także wyniki badań, które przeprowadziłam w trakcie pisania pracy magisterskiej pt. „Mit Kleopatry – ewolucja wizerunku egipskiej królowej w filmie”, pod kierunkiem prof. Marciniak (obrona w 2016 r. na Wydziale „Artes Liberales” UW).

² O Kleopatrze pisali starożytni autorzy, tacy jak Horacy czy Lukan. Horacy, który żył w czasach królowej, opisał Kleopatę m.in. w swojej pieśni *Nunc est bibendum!*. Występuje ona jako *fatale monstrum*, które trzeba za wszelką cenę obalić. W pieśni można wyczuć zarówno podziw, jak i pogardę dla królowej Kleopatry. Horacy podkreśla również, że to ona zwodzi

wiana jako rozpustna *femme fatale*, która uwodziła mężczyzn. Oprócz władczego zachowania królowej starożytni opisywali bogactwa Egiptu oraz rozrzutność córki Auletesa.³ W ich tekstach można jednak dostrzec pewien podziw dla Kleopatry jako wykształconej i zwinnie poruszającej się w polityce kobiety.⁴ Ze starożytnych wizerunków ikonograficznych królowej także nie pozostało wiele – Kleopatę można dostrzec na rzymskich popiersiach, egipskich stelach, a także monetach. Przedstawienia te nie są jednak wiarygodne. Często wizerunki Kleopatry były idealizowane i stylizowane pod dany prąd kultury, która je tworzyła. Ponadto nie do końca można stwierdzić, czy dany wizerunek faktycznie reprezentował królową. Do dnia dzisiejszego naukowcy starają się odtworzyć oblicze Kleopatry – podjęła się

prawych Rzymian na złą drogę. Kleopatra w *Nunc est bibendum!* określona została jako kobieta, która upajała się swoją fortuną i bogactwem. Lukan, żyjący prawie sto lat po śmierci Kleopatry, również opisał szczegółowo królową Egiptu. Zapiski o niej można znaleźć w jego *Wojnie domowej*. Określił ją w następujący sposób: *Weszła ta hanba Egiptu, nie-szczęсна dla Lacjum Erynia!* (Marek Anneusz Lukan, *Inwektywa na Kleopatę i Cezara* [w:] *Wojna domowa*, tłum. Mieczysław Brożek, str. 241.). Lukan opisuje również szczegółowo urodę Kleopatry, która według niego była piękna. Powołuje się także często na jej bogactwo.

³ Idealnym przykładem mogłaby być historia z perłą, którą opisał Pliniusz Starszy w *Historii naturalnej* (Plin. NH. IX 116–123). Perły jako cenne wytwory morza były trudne do zdobycia. Kleopatra wrzuciła jedną do kielicha z octem. Miała ona rozpuścić się w napoju, który zaraz potem wypić królowa. Takie zachowanie królowej miało na celu demonstrację jej bogactwa.

⁴ Przedstawienie Kleopatry jako inteligentnej kobiety możemy znaleźć w tekście Plutarcha z Cheronai *Żywoty sławnych mężów* (vide Plutarch z Cheronai, *Antoniusz* [w:] *Żywoty sławnych mężów*, t. III, Ossolineum, Wrocław 2006, str. 462).

tego m.in. egiptolog Sally Ann Ashton z Uniwersytetu w Cambridge.⁵

Postać Kleopatry była wielokrotnie utrwalana na obrazach czy w tekstach pisanych. Jednak to XX wiek, a szczególnie film, który powstał w latach 60. tego stulecia, sprawił, że myśląc o egipskiej królowej, mamy przed oczami jej pewne określone wyobrażenie. Stało się tak za sprawą dzieła *Kleopatra* z 1963 roku (reż. Joseph L. Mankiewicz) z Elizabeth Taylor w roli głównej. Od tego momentu powstał typowy wizerunek kojarzony z królową. Zaczęto do niego zaliczać takie elementy jak charakterystyczna krótka grzywka czy mocny orientalny makijaż z niebieskim lub zielonym cieniem. Ten sposób ukazania władczyni był później wielokrotnie powtarzany i przetwarzany. Szczególnie widać to w dwóch adaptacjach słynnego komisku *Asterix i Kleopatra* z 1965 roku – animacji *Asterix i Kleopatra* z 1968 roku (reż. René Goscinny i Albert Uderzo) oraz w filmie *Asterix i Obelix: Misja Kleopatra* z 2002 (reż. Alain Chabat) z Kleopatą graną przez Monicę Bellucci.

Warto podkreślić, że do końca wieku XX Kleopatra była postacią, która występowała w tekstach przeznaczonych przeważnie dla dorosłych. Dopiero z początkiem wieku XXI twórcy zaczęli tworzyć teksty, które dedykowane były dla młodego odbiorcy. Autorzy animacji czy książek zaczęli ukazywać nieznane dotąd oblicza Kleopatry. Młody czytelnik dzięki temu ma szansę poznać historię egipskiej królowej, która spełnia rolę opiekunki, przybysza z kosmosu czy

⁵ Próbę rekonstrukcji wyglądu Kleopatry można zobaczyć na stronie: <https://wiadomosci.dziennik.pl/nauka/artykuly/134801,zobacz-jak-wygladala-kleopatra.html> (dostęp 10.03.2019).

obrończyni galaktyki. W animacjach Kleopatra przedstawiana jest również zupełnie inaczej niż we wcześniejszych tekstach kultury – jako duch czy mumia. Sposób, w jaki autorzy kreują starożytną królową, jest znakomitym przykładem zjawiska recepcji. Tym samym można dostrzec, jak mocno postać władczyni jest zakorzeniona w popkulturze, która jest otwarta również dla dzieci i młodzieży. Jak bowiem napisała w *Becoming Cleopatra: The Shifting image of an Icon* badaczka Francesca T. Royster, Kleopatra inspiruje najbardziej te osoby, które chcą ją poznać.⁶

Kleopatra. Wrażliwa matka i opiekunka

Jednym z przykładów recepcji Kleopatry w kulturze dziecięcej i młodzieżowej jest książka Adèle Geras *Kleopatra* z 2007 roku. Jest pisana w formie pamiętnika dziewczynki Nefret, która zgodnie z tradycją rodzinną wraz z ukończeniem dziesięciu lat idzie służyć na dwór królowej Kleopatry. Zanim jednak to następuje, opisuje ona czytelnikowi władczynię. Opiera się przy tym na opowieściach, które przekazywała jej matka. Dowiadujemy się, w którym momencie życia Kleopatry umiejscowiona jest akcja – jest to okres zaraz po zabiciu Juliusza Cezara podczas Id Marcowych (44 r. p.n.e). Początkowo młoda służka opisuje Kleopatę w następujący sposób:

Wiem, że Kleopatra nie jest szczególnie piękna, ale ma bardzo dużo uroku i wszyscy, którzy ją spotkają,

⁶ Oryginalny zapis: *Cleopatra inspires in those who love her the desire to «know» her* (Francesca T. Royster, *Chapter One: Introduction. Becoming Cleopatra* [w:] *Becoming Cleopatra: The Shifting Image of an Icon*, Palgrave MacMillan, New York 2003, str. 1).

*uwważają, że to najcudowniejsza osoba, jaką kiedykolwiek poznali. Jej uśmiech jest czarujący, podobnie jak głos. Jest bardzo inteligentna i zna dziewięć języków.*⁷

Słowa te są ludzaco podobne do przekazu Plutarcha z Chroinei, który właśnie w taki sposób opisał królową Kleopatę w swoich *Żywotach sławnych mężów*.⁸ Autorka dzięki temu, przekazuje pewien obraz władczyni, który powstał już w starożytności. Dodaje jednak też inne cechy królowej, których w antycznych tekstach nie przeczytamy – podczas służby, Nefret poznaje córkę Auletesa jako ciepłą i opiekuńczą kobietę (a później matkę bliźniąt). Kleopatra wspiera służkę w jej działaniach, kształci ją i dba jak o własną siostrę czy córkę. Dziewczynka opisuje królową jako osobę cierpiącą, która doświadczyła najpierw śmierci Juliusza Cezara, a później odejścia Marka Antoniusza. Na ilustracjach Kleopatra nie jest ukazana jako szczególnie urodziwa kobieta. Nosi ona

⁷ Adèle Geras, *Pamiętnik Nefret* [w:] *Kleopatra*, Firma Księgarska Olesiejuk, tłum. Justyna Naglik, Warszawa 2007, str. 10.

⁸ Plutarch z Chroinei w następujący sposób opisał postać Kleopatry: *Piękność jej sama w sobie nie była – jak podają – nierównana i olśniewająca wzrok ludzki, ale zetknięcie z nią miało coś zniewalającego. Jej postać przy ujmującej łatwości w rozmowie i jednocześnie tchnąca z niej jakoś kultura obyczajów wywoływały swoiste wrażenie. Przyjemny miała już sam głos w rozmowie. A język jakby jakiś wielostrunny instrument bez trudu zamieniała na dowolny dialekt. (...) A mówią, że znała wiele innych jeszcze języków – podczas gdy królowie egipscy przed nią nawet egipskiego języka nie zdołali sobie przyswoić, niektórzy zaś zapomnieli nawet macedońskiego* (Plutarch z Chroinei, *Antoniusz* [w:] *Żywoty sławnych mężów*, t. III, tłum. Oktawiusz Jurewicz, Ossolineum, Wrocław 2006, str. 462). Plutarch i inni starożytni stworzyli pewien mit Kleopatry, który następnie wielokrotnie powielano. Stacy Schiff w swojej książce *Kleopatra. Biografia* podkreśla, że *snuto na jej temat rozmaite domysły i oddawano jej cześć, była bohaterką plotek i legend już nawet za czasów, w których żyła* (Stacy Schiff, *Egipcjanka* [w:] *Kleopatra. Biografia*, tłum. Hanna Jankowska, Wydawnictwo W.A.B, Warszawa 2012, str. 9).

dość proste szaty, ma długie włosy (bez charakterystycznej grzywki kojarzonej z królową), które związane są materiałem. Na niektórych ilustracjach można dostrzec u córki Ptolemeusza XII biżuterię, lecz nie jest ona mocno widoczna – wzrok czytelnika kierowany jest w stronę długich włosów, kolorowych szat i gestów królowej. Makijaż także nie jest szczególnie podkreślony – od czasu do czasu na kartach książki możemy dostrzec na powiekach królowej słynną orientalną kreskę. Najbardziej okazałe stroje, w jakich została przedstawiona Kleopatra, w książce ukazują ją jako boginię Izydę.⁹

Kolejnym przykładem recepcji postaci egipskiej władczyni jako wrażliwej kobiety, która opiekuje się dziećmi jest z seria *Children of the Nile* (2004), którą napisał Alain Surget. W swoim dziele autor ukazał aż dwie postacie Kleopatry. Jedną z nich jest historyczna władczyni, a druga to mała Cleo. W pierwszej części serii dziewczynka przybliży historię królowej – skąd pochodzi jej ród oraz jaka jest Kleopatra. Córka Ptolemeusza XII Auletesa, która dopiero co zasiadła na tronie, jest rozsądna, nie działa pochopnie i instynktownie – każda sytuacja jest od razu wyjaśniania, a władczyni

⁹ Opisy świadczące o tym, że Kleopatra najprawdopodobniej nosiła suknię Izydy, można znaleźć w *Żywotach sławnych mężów* Plutarcha z Cheronei: *Kleopatra i wtedy, i kiedy indziej wychodząc do publiczności nosiła świętą suknię Izydy i występowała jako Nowa Izyda* (Plutarch z Cheronei, *Antoniusz* [w:] *Żywoty sławnych mężów*, tłum. Mieczysław Brożek, t. III, Ossolineum, Wrocław 2006, str. 486). Ponadto, sama królowa często była utożsamiana z boginią (vide Diana Kleiner, *Cleopatra Architecta* [w:] *Cleopatra and Rome*, The Belknap Press of Harvard University Press, Stany Zjednoczone 2005, str. 86-87, dostęp 14.05.2019 przez Google Books). Więcej o kulcie Izydy w hellenistycznym Egipcie można przeczytać w książce *Daily Life in Hellenistic Age. From Alexander to Cleopatra*, którą napisał James Allan Evans (University of Oklahoma Press, Norman, 2012, str. 146-149).

rozważa wszystkie opcje, zanim dokona poważnego wyboru lub kogoś osądzi. Jest dobrze wykształcona i bardzo ceni naukę (widać to w szczególności w scenie w drugiej części serii, gdy płonie jej ukochana Biblioteka Aleksandryjska). Z kolejnymi częściami serii autor ukazuje królową jako bardziej emocjonalną i sfrustrowaną osobę – Kleopatra nie wytrzymuje tego, że ciągle ktoś planuje na nią zamach. Wyżywa się często przez to na Cezarze. Ponadto okazuje niezadowolenie, kiedy jej ukochany czegoś jej odmawia. Takie zachowanie bardzo przypomina postać królowej odegranej przez Monicę Bellucci w filmie *Asterix i Obelix: Misja Kleopatra* (reż. Alain Chabat, 2002) – jest ona dumna, ale zarazem zawsze chce dopiąć swego, krzycząc na rzymskiego wodza.

Cleo w przeciwieństwie do władczyni nie zna swojego pochodzenia. Z opowiadań swojej matki wie jedynie, że podobno jej ojciec polował z faraonem na lwy. Mała dziewczynka jest zupełnym przeciwieństwem Kleopatry. Jest ona impulsywna, działa bez dłuższego zastanowienia i nie znosi się uczyć. Po uratowaniu władczyni przed zamachem w pierwszej części, mała Cleo dostaje szansę na służenie w królewskim pałacu, gdzie jest otoczona przez nią opieką. Ma ona również zapewnioną edukację. W książce dziewczynka jest opisana tak, jakby była młodszą siostrą Kleopatry. Panująca w Egipcie córka Auletesa zawsze martwi się o nią, ale cieszy się, że ma przy sobie tak bardzo kreatywną osobę (to dzięki pomysłowi Cleo i jej przyjaciół z pierwszej części królowa wykorzystwała dywan, aby przedostać się do Cezara¹⁰). Ponadto na ilustracjach Kleopatra i Cleo zostały

¹⁰ Legenda związana z przedostaniem się Kleopatry do pałacu Cezara jest jedną z najbardziej znanych historii, którą kojarzymy z królową. Spryt, odwaga i inteligencja, jaką okazała królowa, chcąc spotkać się z Cezarem,

przedstawione dość podobnie – chodzą one w egipskich szatach, obie mają krótką fryzurę z grzywką. U królowej można dostrzec więcej ozdób i orientalną kreskę na oku. Obie Kleopatry mają dość śniadą cerę i podobne rysy. Warto zauważyć, że wiele elementów książki – a w szczególności bardzo odważne zachowanie Cleo – może sprawić, że młody czytelnik utożsami się z niektórymi bohaterkami, przejmując ich pozytywne cechy. Czytając serię *Children of the Nile*, można spostrzec, jak Kleopatra i mała dziewczynka uzupełniają się wzajemnie – podczas gdy jednej brakuje pewności, druga ją wspiera i pomaga.

Obie książki są przykładem tego, że autorzy ukazują królową jako osobę otwartą i życzliwą dla dzieci. Kleopatra może przyjmować rolę zarówno opiekunki, matki, jak i siostry. Dzięki takiemu przedstawieniu egipska władczyni wydaje się bardziej przyjazna dla młodego czytelnika, a jej historia jest podawana w przystępnej, spokojnej i atrakcyjnej formie. Ponadto warto zwrócić uwagę na to, że autorzy w nowatorski sposób wykorzystują i przetwarzają starożytne teksty i legendy, które traktują o królowej – w szczególności tekst Plutarcha z Cheroni.

Kleopatra. Przybysz z kosmosu i wybawczyni galaktyki

Egipska władczyni w kulturze dziecięcej i młodzieżowej nie jest przedstawiana jedynie jako królowa w czasach

jest przywoływana w wielu filmach powstałych w XX i XXI wieku (m.in. *Cleopatra* z 1963 czy *Cleopatra* z 1999), a także w książkach zarówno naukowych (np. Michel Chauvau, *Caesar in Egypt* [w:] *Cleopatra. Beyond the Myth*, Cornell University Press, Ithaca/London 2004, str. 20-25), jak i popularyzatorskich (Christian Jacq, *Kleopatra, czyli ostatnie marzenie* [w:] *Egipcjanki*, tłum. Barbara Tkaczow, Świat Książki, Warszawa 2008, 146-147).

starożytnych. Okazuje się, że autorzy łączą przeszłość z teraźniejszością i przenoszą postać Kleopatry do czasów współczesnych, a nawet do przyszłości. Jednym z przykładów takiej książki jest *Secret Agent Mummy: The Cleopatra Case*, którą w 2015 roku wydał Stephen Cole. Jest to druga część z serii o Agencji Mumii, który rozwiązuje z nastoletnim chłopcem Nialem zagadki. Druga część traktuje o sprawie królowej Kleopatry, która wraca do współczesnego świata. Mumia Sam na rozkaz córki Ptolemeusza XII kradnie z Muzeum w Aleksandrii relikwii w kształcie żmii, „Golden Asp”, i przekazuje go na przechowanie swojemu przyjacielowi Nialowi. Okazuje się, że relikwii jest magiczny – gdy w pobliżu znajduje się siostra Niala, to żmija ożywa i kąsa ją. Dziewczynka upada nieprzytomna, a nagle w pokoju pojawia się Kleopatra. Jest ona przedstawiona w książce jako bardzo władczą postać. Domaga się pokłonów i wydaje rozkazy w celu ochrony własnej osoby. Ma wielu wrogów, którzy ciągle ją ścigają. Początkowo Sam z Nialem wierzą w niewinność królowej, ale podczas rozwoju akcji chłopiec coraz mniej ufa władczyni – ogląda ona w telewizji informacje o starożytnym Egipcie i dalszych czasach historycznych, gubi się w historii własnego rodu, a ostatecznie porwuje jego siostrę. Okazuje się, że Nial miał rację – Kleopatra jest zbiegiem, który niszczy planetę po planecie w każdej galaktyce i ściga ją kosmiczna policja. Siostra Niala dostarczała władcy za to siły witalnych. Gdy Sam i Nial odbili z rąk królowej małą dziewczynkę, uroda kobiety nie była już taka sama – kosmiczny zbieg zaczął się starzeć. Kleopatra nie miała też już tyle siły, co przedtem. Egipska władczyni za wszelką cenę chciała użyć starożytnej maszyny do zniszczenia ziemi,

lecz Nial z Samem skutecznie jej przeszkodzili, co doprowadziło do wybuchu urządnienia oraz unicestwienia galaktycznej przestępczyni.

Na ilustracjach zawartych w książce Kleopatra nosi dość prostą suknię. Ma ona jednak więcej biżuterii – w tym koronę zakończoną węzową głową nad czołem. Na okładce można dostrzec niebieski cień na oku. Nie widać jednak wyraźnej słynnej kreski. Fryzura jest dość klasyczna – włosy krótko obcięte i charakterystyczna grzywka.

Kolejnym przykładem, który ukazuje, jak można połączyć tematykę starożytną z przyszłością, jest seria komiksów *Cleopatra in Space* wydana przez Maika Maihacka w 2014 roku. Opowiada ona o młodej księżniczce Kleopatrze, która przeniosła się z czasów antycznych do przyszłości. Ciąży na niej przepowiednia, która mówi o zmierzeniu się ze złą siłą, którą początkowo reprezentuje Octavian. Kleopatra, tak jak w przypadku Cleo z serii *Children of the Nile*, nie lubi się uczyć zarówno w starożytności, jak i kosmicznej przyszłości. Szczególnie nie znosi algebry. Uwielbia jednak zajęcia z samoobrony, do której ma szczególny talent. Nie jest ona zbyt towarzyska. Stara się unikać wspólnych zabaw w galaktycznej szkole, do której trafiła. Taki sposób przedstawienia może kłócić się z odbiorem jej postaci przez osoby starsze znające filmy o Kleopatrze z XX i XXI wieku.¹¹ Jednak młodsze osoby, szczególnie te bardziej nieśmiałe, mają

¹¹ Starożytni przedstawiali królową, która zwróciła się w towarzystwie – także na ucztach (jako przykład może służyć wcześniej wspomniany utwór Lukana *Wojna domowa*). Motyw uczt oraz swobody, jaką prezentowała na nich Kleopatra, powielany był wielokrotnie w kinematografii XX i XXI wieku. Najczęściej reżyserzy filmowi przedstawiali słynną ucztę w Tarsie, podczas której Kleopatra prezentowała Antoniuszowi bogactwo swojego kraju. Te sceny można znaleźć m.in. w filmach takich jak:

dzięki temu możliwość utożsamić się z główną bohaterką. Cleo oprócz najbliższych sobie osób nie dopuszcza do siebie nikogo innego. Jest niezdyscyplinowana i ignoruje polecenia nauczycieli. Często działa na własną rękę i impulsywnie. Zdaje się, że jest to zupełnie inne wyobrażenie Kleopatry w stosunku do tego, jakie utrwaliło się przez filmy z XX wieku (m.in. przez wcześniej wspomniany film z 1963 roku). Królowa posiada jednak cechy, które są charakterystyczne dla władczyni: jest to siła, duma i pewność siebie. Nigdy się nie poddaje, aż w końcu jest w stanie poświęcić samą siebie dla dobra swoich bliskich. Kleopatra przedstawiona przez ilustratora, posiada charakterystyczną fryzurę. Nie nosi ona jednak makijażu ani zbyt dużo biżuterii – przede wszystkim na ilustracjach można dostrzec opaskę, na czubku której jest głowa kobry. Stroje, jakie nosi Kleopatra w starożytności, są dość proste – przedstawione jako dłuższe tuniki. Wraz z przeniesieniem się młodej wybawicielki do przyszłości są stylizowane na egipskie. Posiadają one jednak w większości elementy kojarzące się ze strojami futurystycznymi.

Te kolejne dwa przedstawienia postaci Kleopatry stanowią przykład, w jaki sposób funkcjonuje recepcja antyku w kulturze dziecięcej i młodzieżowej. Autorzy przetworzyli na dwa różne sposoby wizerunek egipskiej królowej. Jedno z przedstawień stanowi o władczyni, która jest nacechowana niekorzystnie – jest przybyszem z kosmosu, który domaga się władzy całkowitej. Drugie ukazuje postać nastoletniej księżniczki, która pokonuje swoje własne słabości.

Kleopatra (reż. Cecil B. DeMille, 1934), *Kleopatra* (reż. Joseph L. Mankiewicz, 1963), *Kleopatra* (reż. Franc Roddam, 1999) oraz we wcześniej wspomnianym przeze mnie filmie *Asterix i Obelix: Misja Kleopatra* (reż. Alain Chabat, 2002).

Podczas gdy pierwszy z przykładów pokazuje najbardziej negatywne z cech, jakie mogła posiadać królowa Kleopatra, drugi prezentuje, w jaki sposób egipska władczyni – tak jak Cleo i młody czytelnik – prawdopodobnie pokonywała własne słabości.

Kleopatra. Straszny duch, wredna mumia, szkolna gwiazda

Recepcja postaci Kleopatry w kulturze dziecięcej i młodzieżowej nie ogranicza się jedynie do literatury. Królowa pojawiła się także w dziełach audiowizualnych. Filmy i animacje są stosunkowo nowym obszarem, wokół których prowadzi się badania – zwłaszcza na tle recepcyjnym. Słynna badaczka Lorna Hardwick w swojej książce *Reception Studies* podkreśla, że filmy zachęcają do samodzielnego zgłębiania m.in. tematyki antycznej i odkrywania w nich wzajemnych relacji z kulturą współczesną.¹² Dzięki rozwojowi badań nad recepcją antyku w kontekście filmoznawczym, możemy dostrzec nowe odłamy wizerunku Kleopatry w animacjach. Do XXI wieku egipska władczyni była najczęściej ukazywana w filmach jako piękna *femme fatale*. Reżyserzy animacji dedykowanych dzieciom i młodzieży odeszli od tego przedstawienia. Królową zaczęto ukazywać pod postacią ducha czy mumii.

Jednym z przykładów tego, w jaki sposób postać egipskiej królowej funkcjonuje w kulturze audiowizualnej dedykowanej młodemu odbiorcy, jest animacja *Scooby Doo na tropie mumii* (reż. Joe Sichta, 2005). Reżyser ukazał

¹² Więcej o badaniach recepcyjnych Lorna Hardwick nad filmem można przeczytać w: Lorna Hardwick, *Chapter V: Film and Poetry* [w:] *Reception Studies*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, str. 71-85.

w niej aż trzy postacie Kleopatry. Pierwsza z nich to „żywa” królowa z 41 roku p.n.e., która ucieka z płonącej Aleksandrii przed wrogimi siłami Oktawiana do piramid w Gizie. Mimo przegranej Kleopatra pragnie za wszelką cenę zachować skarby Egiptu dla przyszłych pokoleń. Jest ona przedstawiona jeszcze jako piękna, pewna siebie kobieta, która dla dobra jej ludu zamyka się w grobowcu. Rzuca przy tym klątwę, która ma chronić zamknięte w budowli skarby. Drugą postacią Kleopatry jest Dafne, która jest przebrana za królową. Ma ona odwrócić uwagę trzeciej władczyni, którą reżyser przedstawił jako złego Ducha pilnującego swojego skarbu. Na końcu animacji okazuje się, że za Kleopatrzę-Ducha przebrana jest Velma, która – przybierając postać złej królowej – chciała chronić spuściznę Egiptu. Na szczególną uwagę zasługuje właśnie ta trzecia postać władczyni. Jest ona zła, mściwa. Za wtargnięcie do jej grobowca i narażenie się na złość królowej wymierzana jest kara, jaką jest zamienienie skazanego w nieruchomy posąg. Wygląd Kleopatry-Ducha także nie jest atrakcyjny (w przeciwieństwie do przebranej Dafne czy Kleopatry ukazanej na początku filmu). Szaty, w których prawdopodobnie umarła królowa są zniszczone, a twarz zielona i wysuszona. Nie ma ona także całego uzębienia. Przez te elementy postać może być wręcz odstrasza-jąca dla młodego widza.

Zupełnie inaczej przedstawiona została postać Kleopatry w *Hotelu Transylwania* (reż. Genndy Tartakovsky, 2012). Reżyser, aby przybliżyć młodemu odbiorcy starożytną królową, postanowił ukazać ją jako niemą mumię. W związku z tym, że w żadnym momencie filmu nie zostało wspomniane jej imię, to jedynie po zachowaniu mumii, jej gestach i bardzo atrakcyjnym wyglądzie można stwierdzić,

że twórcy animacji mogli wzorować się na egipskiej królowej. Poza tym postać ta jest bardzo dystyngowana i elegancka. Mimo to potrafi się dobrze bawić wraz z innymi. Nie zniża się jednak do poziomu zachowań mało przystających dla osoby z królewskiego rodu – często po jej minie można zauważyć zniesmaczenie czy złość na osoby, które nie wykonują tego, czego oczekuje.

Innym przykładem jest postać Cleo de Nile z *Monster High* (reż. Audu Paden, 2010-2017) – serii krótkich kreskówek, które opowiadają o grupie przyjaciółek-Straszyciółek. Wraz z innymi potworami chodzą do szkoły i pokonują własne słabości. Cleo de Nile jest postacią, która ma bardzo silną i oddziałującą na innych uczniów osobowość. W szkole jest uznawana za jedną z najpiękniejszych dziewcząt. W pierwszych sezonach w związku z jej królewskim pochodzeniem (i fortuną) traktuje innych uczniów w szkole jako służących lub po prostu ich nie zauważa. Wydaje się, że jest ona też najbardziej wyniosła i zaborcza spośród grupy Straszyciółek. Wraz z rozwojem akcji Cleo okazuje się bardzo uczuciową dziewczyną, która potrzebuje w życiu miłości i przyjaźni – co oferują jej przyjaciółki. Ubiór Cleo de Nile jest także bardzo oryginalny. W przeciwieństwie do zniszczonych szat Kleopatry-Ducha, jakie można było zobaczyć w animacji *Scooby Doo na tropie mumii*, młoda dziewczyna w swoim stylu ubierania łączy terazniejszą modę z elementami antycznymi. Często w jej strojach dostrzec można charakterystyczne bandaże, którymi opatula się mumie (tak jak jest to ukazane w animacji *Hotel Transylwania*). Są one gustownie opięte na jej nogach, tworząc legginsy. Cleo de Nile jako pełna energii i pewności siebie nastolatka bardzo dba

o swój wygląd, co widać nie tylko w strojach bohaterki kreskówki. Nosi ona bardzo mocny charakterystyczny makijaż, który jest w orientalnym stylu (przedłużona kreska na oku i podkreślające oko cienie). Zawsze ma idealnie ułożone włosy, a ponadto nie rozstaje się ze swoją wspaniałą biżuterią, która także odwołuje się do tej, z jaką kojarzymy królową Kleopatrze (idealnym przykładem jest jej węzowa bransoleta).

Wnioski

Wizerunek królowej jest bardzo mocno zakorzeniony w kulturze. Wielu badaczy, m.in. Michel Chauveau czy Francesca T. Royster, starało się wykazać, jaka w rzeczywistości mogła być władczyni. Pokazali oni również, jak wokół jej osoby narastały legendy z nią związane. Jak podkreśla wspomniany Michel Chauveau w swojej książce *Cleopatra: Beyond the Myth*, ukazanie tego, w jaki sposób powstał mit Kleopatry, nie jest łatwy. Składają się niego różne teksty kultury przybliżające postać królowej (takie jak filmy, książki czy obrazy). Często odnoszą się one do nielicznych historii o władczyni przekazywanych przez starożytnych. Przez to nie wiadomo do dzisiaj jak wyglądała i zachowywała się w rzeczywistości królowa.¹³ W XX wieku szczególnie utrwaliło się pewne wyobrażenie córki Auletesa – ten, który zaprezentowała Elizabeth Taylor w filmie z 1963 roku. Teksty kultury traktujące o Kleopatrze (takie jak wyżej wspomniane dzieło filmowe czy książki) były w większości dedykowane dorosłym. Wraz z XXI wiekiem można zauważyć

¹³ *The origin and development of this myth are incredibly complex, and history alone cannot furnish all the keys to it (Michel Chauveau, Introduction: A Personage and Her Myth [w:] Cleopatra: Beyond the Myth, Cornell University Press, Ithaca/London 2004, str. 3).*

zmianę tej tendencji. Autorzy i reżyserzy zaczęli tworzyć teksty, które w dużej mierze przeznaczone są dla młodych odbiorców. Twórcy, wykorzystując znane im informacje związane z Kleopatrami, sprawiają, że dzieci i młodzież poznają historyczną postać Kleopatry (poprzez odwołania np. do starożytnych źródeł). Ponadto tworzą oni całkowicie nowe historie, inspirując się życiem i stereotypami z nią związanymi. Oprócz wprowadzenia młodego czytelnika w historię życia królowej twórcy sprawiają, że staje się ona dla niego nośnikiem pewnych wartości. Kleopatra może być kimś, na kim młody czytelnik może się wzorować, ale także prezentuje ona postawy, których czytający lub oglądający powinien się wystrzegać. Teksty kultury, które w szczególności są luźną interpretacją historii królowej, są bardzo atrakcyjne dla dziecka poprzez wiele elementów kulturowych wprowadzonych do akcji – Kleopatra może posługiwać się zaawansowaną technologią, a także czerpać inspirację ze współczesnej mody. Dzięki tym zabiegom postać egipskiej władczyni wydaje się ciągle żywa i jest chętnie wykorzystywana dalej w popkulturze. Tym samym staje się dużo bardziej atrakcyjna dla młodego czytelnika, który, czytając lub oglądając teksty z jej udziałem, zapamiętuje główne motywy związane z królową – zarówno jeśli chodzi o jej zachowanie, wizerunek, jak i jej historię. Kleopatra jest bowiem kobietą o wielu twarzach, które mogą silnie oddziaływać na młodego czytelnika czy widza.

Bibliografia

1. Chauvau Michel, *Cleopatra. Beyond the Myth*, Cornell University Press, Ithaca/London 2004.

2. Christian Jacq, *Egipcjanki*, tłum. Barbara Tkaczow, Świat Książki, Warszawa 2008.
3. Cole Stephen, *Secret Agent Mummy: The Cleopatra Case*, Red Fox, London 2015.
4. Evans James Allan, *Daily Life in Hellenistic Age. From Alexander to Cleopatra*, University of Oklahoma Press, Norman 2012.
5. Geras Adèle, *Kleopatra*, tłum. Justyna Naglik, Firma Księgarska Olesiejuk, Warszawa 2007.
6. Goscinny René i Uderzo Albert, *Asteriks i Kleopatra*, Wydawnictwo Egmont Polska, Warszawa 2008.
7. Hardwick Lorna, *Reception Studies*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
8. Kleiner Diana, *Cleopatra and Rome*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2005.
9. Kwintus Horacjusz Flakkus, *Ody i epody*, tłum. i op. Oktawiusz Jurewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
10. Maihack Maik, *Cleopatra in Space: Target Practice*, Graphix, New York 2014.
11. Marek Anneusz Lukan, *Wojna domowa*, tłum. Mieczysław Brożek, Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków 1994.
12. Plutarch z Cheronei, *Żywoty sławnych mężów*, tłum. i op. Mieczysław Brożek, Ossolineum, Wrocław 2006.
13. Royster Francesca T., *Becoming Cleopatra: The Shifting image of an Icon*, Palgrave McMillan, New York 2003.

14. Schiff Stacy, *Kleopatra. Biografia*, tłum Hanna Janowska, W.A.B., Warszawa 2012.
15. Surget Alain, *Children of the Nile: Cleopatra Must Be Saved!*, Scribo Books, Brighton 2011.

Źródła audiowizualne

Filmy:

1. *Asterix i Obelix: Misja Kleopatra*, reż. Alain Chabat, Francja i Niemcy 2002.
2. *Cleopatra*, reż. Cecil B. DeMille, USA 1934.
3. *Cleopatra*, reż. Joseph L. Mankiewicz, Szwajcaria i Wielka Brytania 1963.

Seriale:

1. *Cleopatra*, reż. Franc Roddam, Stany Zjednoczone i Niemcy 1999.

Animacje:

1. *Hotel Transylwania*, reż. Genndy Tartakovsky, USA 2012.
2. *Monster High*, reż. Audu Paden, USA 2010–2015.
3. *Scooby Doo na tropie Mumii*, reż. Joe Sichta, USA 2005.

English title: *Many Faces of Cleopatra – Reception of Egyptian Queen In the Children and Youth Culture.*

Streszczenie: Kleopatra jako wzór kobiety zarówno pięknej, jak i inteligentnej jest zakorzeniony w kulturze od dawna. Przyczyniły się między innymi do tego filmy o tej egipskiej władczyni, a w szczególności *Kleopatra* z 1963 roku. To dzięki niemu powstał kanon urody królowej, który powie-

lany jest do dzisiaj (krótka fryzura z grzywką i charakterystyczny makijaż oka). Kultura XX wieku skupiała się jednak w większości na tekstach przeznaczonych dla dorosłych – dotyczyło to także wizerunku Kleopatry. Wraz z początkiem XXI wieku twórcy zaczęli przybliżać postać władczyni młodemu pokoleniu. Korzystając ze zjawiska recepcji, zaczęli pokazywać nowe, nieznane oblicza córki Ptolemeusza Auletesa. Potężna władczyni dzięki temu przybrała wiele różnych ról. Ukazano ją między innymi jako kochającą kobietę, opiekunkę czy matkę. Osadzona została także w roli najeźdźcy z kosmosu, zbawicielki galaktyki, ducha czy mumii. Przedstawione wizerunki Kleopatry różnią się od siebie, przez co młody odbiorca ma możliwość znaleźć w każdym jej przedstawieniu inne motywy związane z osobą królowej, które go zainteresują – może poznać złe cechy, które kojarzone są z władczynią, utożsamić się z nią dzięki cechom pozytywnym lub poznać ją od strony historycznej. Różnorodność tekstów potwierdza to, że postać Kleopatry jest nadal wykorzystywana w kulturze, a w szczególności tej, która dedykowana jest najmłodszym. Dzięki wielu motywom egipska królowa staje się dla młodego pokolenia niezwykle ciekawą postacią z wieloma twarzami wartymi odkrycia.

Summary: Cleopatra as a female role model – smart and beautiful – is a strong and enduring element of our culture. One of the most important carriers of that image is the movie from 1963, Cleopatra. This movie produced a beauty canon copied and familiar even now (a short hair style with fringe and a characteristic eye makeup). The 20th-century culture focuses on texts dedicated to adults. In the beginning of the 21st century, artists started to introduce Cleopatra and her

image to younger audiences. Reception and evolution of her image let the artists present and construct an unknown side of Auletes' daughter. The powerful ruler got many new roles and faces. She has been shown as a woman in love, a career-woman or, a mother. Cleopatra also took on a variety of roles such as, an invader from space, a savior of the whole galaxy, a ghost or a mummy. Each of these images is different and this diversity offers to young consumers of culture the opportunity to discover and focus on aspects of her character that attract them most. The young audience can find out more about historical facts or, simply, identify with her personality, discover negative features of her character. The variety of the texts about Cleopatra confirms that the image of the Egyptian queen is still very much alive and present in culture, in particular as perceived by the youngest audiences. The diversity of motifs and images makes her a very appealing figure for the current young generation.

Słowa kluczowe: Kleopatra VII, recepcja antyku, kultura dziecięca i młodzieżowa, literatura, animacje

Keywords: Cleopatra VII, antiquity reception, youth and children culture, literature, animation

Agnieszka Maciejewska – absolwentka kulturoznawstwa (cywilizacji śródziemnomorskiej) i doktorantka na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Pracuje jako asystentka naukowa w projekcie „Our Mythical Childhood... The Reception of Classical Antiquity in Children's and Young Adults' Culture in Response to Regional and Global Challenges” (ERC Consolidator Grant) pod kierun-

kiem prof. dr hab. Katarzyny Marciniak na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Obecnie bada ewolucję wizerunku królowej Kleopatry VII w kulturze dziecięcej i młodzieżowej. Jej rozprawa doktorska powstaje w ramach wyżej wymienionego projektu.